

שתי דרכים •

בימי ר' ישראל סלנטר, יוצרה הגדול של תנועת המוסר בליטא, חי ופעל בין חסידי חב"ד ר' שמואל מליובאוויץ.

שני כוכבים, בני שתי מערכות של שמשות ההולכות ומפליגות זו מזו: הגר"א ובעל ה"תניא". כל אחד במקומו, בגדולה מיוחדת ובכח-הארה מיוחד, אם כי בזהר שונה: האחד — מגלה גאוני; השני — שומרה ומחזיקה של היהדות המסורה לו. נתורה נא את דרכיהם.

ר' ישראל כותב: "ויצקתי מים ע"י מורי הרב מ' יוסף זונדל (מסלנט) — ועד כה לא הגעתי לקרסוליו. הוא היה "סולם מוצב ארצה" טרוד ברעיוני המסחר לבקש טרפו כדרך "בעלי בתים", אשר מחיתם כבד לפניהם, — "וראשו מגיע השמימה" בטרדה גדולה מדי לחיי נפשו. משפט למודו העיקרי, היה בעיון הנצרך לו למעשה: למוד הגמרא וכו', ה"בית יוסף" וכל האחרונים בעיון, וביותר העיון הגדול בבאורי הגר"א ז"ל. וכשלמד הסעיף "שולחן ערוך", או הענין עם כל * [נכתב באידיש, ונפס בתרגום גרמני ב"שורון" של וולגמוט (סיון-תמוז תרפ"ג). תרגם לעברית, בעיקר על-פי המקור האידי, ע"י צ. ק.].

אביוריהו. היה הציור לפניו כמו שבא הדין לפניו למעשה. ועיין וחקר היטב משפטו עד שהעמידו לפסק נצב, ואז חזר פעמים רבות, עד שהיה בידו כמונה בקופסא. כל למודו בתנ"כ, גמרא, מדרשים, זהר, היסוד לחפש ידיעת המעשה. ועל כל אלה, היגיעה לישר המדות, ולחובות: הלבבות. הארכתי מעט במעלת אדם גדול הלזה, — אור עולם, לפי השערתי — יאריך ד' ימיו ושנותיו, למען ישמעו הבעלי בתים" וילכו בארחותיו"¹.

יהודים כאלה, כר' זונדל מסלנט, רבו ביראת שמים, רצה ר' ישראל להרבות. לשם כך בא אל העם ברעיון המוסר אשר לו. הרי על כל אדם — ובפרט: על כל אדם מישראל — לחשב את חשבון עולמו. מעת לעת, צריך הוא על כן, לפרש לשעה קלה מחיי החולין, להסתר בסתר פנה, ולהתיחד עם ספר-מוסר. בו יגלו לפניו, כמעט תמיד, כל מחסוריו ומכשולותיו, ולידם — כמה וכמה עצות ודרכים היאך להשתחרר מהם, היאך "להיות טוב יותר"², היאך יוכל להתנער מן האבק הרב, אשר הערימו עליו שלוש הסערות הגדולות שבעולם — הקנאה והתאוה והכבוד. — ורק ע"י למוד המוסר, יוכל להתחזק בהכרת חובותיו בעולמו, למען יוכלו לעזוב את מקום המצאם בו עד-עתה בשדה המעורפל אשר לתת הכרתו³ על מנת לעלות אל התודעה הבהירה הקרובה מאד למלכות "החושים. רק ע"י למוד המוסר — הורה ר' ישראל — יוכל אדם להמיר את הרגלי-אדיקותו החיצוניים למחצה, "מצות אנשים מלמדה"⁴, בהתעוררות פנימית אמתית, בת אהבה ויראה, ביחסו לבורא ולברואיו.

בבואו אל העם ברעיונות אלה, ובעוד רבים הדומים להם, הקשורים בקשר אמיץ בלמוד המוסר, אשר הנהיגו בכל מקום שהגיעה ידו — היה לרבי, לבעל שיטה, למורה דרך. אמנם, רק יחידים שמעו בקולו והלכו בדרכו, אך ידוע היה לכל, כ"רבי" ביהדות, בעל שיטה עצמאית חדשה.

כס רבי נודע לרבים, לא ירש מאיש. ר' זונדל, רבו בצדקות, היה נראה כלפי חוץ כיהודי פשוט הנקרא בשם "זונדע"⁵, סוחר קרתני הנוסע לירידיים, ואשר מחוץ לכתלי-ביתו לא ידעהו איש. אך לאמתו של דבר היה תלמיד מובהק לר' חיים מוולוז'ין, תלמיד הגר"א⁶.

- 1 אור ישראל. כולל קבוצת מכתבים בו, בכ"ק אדמו"ר וכו' ר' ישראל ליבקין מסלנט זצ"ל, עמ' 79 בהערה.
- 2 — "בעסער הערן" — הריהו בטוי שמרבין להשתמש בו בזוגי ה"מוסר" וכונתו: תקון אורח החיים והמעשים על פי דרך היהדות.
- 3 על הכרות מעורפלות ובהירות, מרחיב ר' ישראל את הדבור, באחת מאגרותיו. עיין אור-ישראל, צד 25, 26. הוא משתמש לשם כך במלים הגרמניות "קלאר" ו"דונקל", המשתייכות, לאמתו של דבר לאידיש המדוברת בז'מוט, באותן עיירות, כגון סאלינט, הקרובות לגבול הפרוסי.
- 4 — ישעיה כט, יח; פסוק זה מרבין להשתמש בו בין "בעלי המוסר" כהתרסה כלפי אותם החיים בלא-ידעת (כלומר: בעיקר כלטי עצמם, בעתים שהם חיים כך), בפרנסם את-החרדיות על חשבון התרגל.
- 5 עיין אור ישראל, צד 124.
- 6 עיין שם.

שתי דרכים

יט

בו בזמן חי בליובאוויץ' אשר ברייסן, הרבי הגדול אשר לחסידי חב"ד, ר' שמואל (— מהר"ש), נין ונכד ל"הרב" בעל ה"תניא", תלמידו של "המגיד הגדול", ממלא מקומו של הבעש"ט. ולו — ירושת-השפעה חסידית גדולה, עולם מלא חסידים נלהבים.

שמע שמו של ר' ישראל סלנטר הגיע עד לשם. ידע ידעו שם בליובאוויץ' כי אין ר' ישראל גאון-סתם, כגדולי ישראל אחרים בליטא, אלא שהוא בפועל-ממש רבי ביהדות, בעל השפעה על מקורבים, בדרכים נשגבות ובחזונות נעלים. אותם בני ז'מוט וליטא, המקורבים לר' ישראל, לא היו עוד בעיני הליובאוויצ'אים סתם-מתנגדים, "עולמ'שע אידן", שאינם רוצים להודות בחסידות כגלוי-חדש בדרך חנוכה של היהדות. הם נראו להם יותר כמין חסידים, אלא שהם בדרכם המיוחדת להם — חסידים מתנגדיים.

ברוב ענין היו מסתכלים שם, לראות — מה יהא עליה, על ליטא זו? מה יעשו יהודי-ליטא בר' ישראל הגדול, אשר להם? כלום יאצרו באמת "בתי המוסר" של ר' ישראל, כח וחוסם, עד כדי כך, שיוכלו ללכד ולהלחים לחטיבה אחת, קמץ מתנגדים, מבודדים וקרירים?

כך היו מסתפקים בליובאוויץ' החכמנית, מחייכים ומצפים...

— עד כדי כך, שחסידים מספרים:

— פעם אחת נפגשו ר' שמואל ור' ישראל בפטרבורג, באספת רבנים, והתאכסנו שניהם באכסניה אחת. ר' שמואל עם מלוויו, נטלו לעצמם אולם גדול, ר' ישראל עם טליתו ותפיליו⁷ — דר בתא קטן. אצל הר"ש, כמובן מאליו, לא ננעלה הדלת כל-היום כלו. זה בא ליטל עצה, זו — להתברך בכרכה, וההוא — סתם-ככה, לראות את הרבי, ליתן לו "שלום-עליכם", ולברך "ברוך שחלק" ... בין מנחה למעריב היו אומרים "חסידות", שרים את נגונו של "הרב", מתפללים אחרי זה ברוב התלהבות, ולאחר "עלינו" — יוצאים ברקידה, יד על שכמם, בקיצור — היה "ליהודים..." והיכן? — בתוככי פטרבורג!

הר"ש נהנה הנאה מרובה מן ה"קדוש השם" הגדול. — אטו מלתא זוטרתא היא? — הרי כאן להט של יהדות, חיה ומחיה!

ופעם אחת, בתוך ההמולה, כשה"אולם" היה מלא וממולא בחסידים, התגנב הר"ש פתאום החוצה יחידי, נכנס חרש-חרש לחדרו של ר' ישראל...

— אף יהודי אחד לא נמצא שם! — יחידי יושב לו ר' ישראל, כפוף הוא על-גבי השלחן, ולומד מוסר...

רגשות-רחמים תקפו את ר' שמואל, אבל יחד עמם — גם כעס רב.

7 [= "יהודים מן העולם" — כינוי לשאינם חסידים, בפי חסידים].

8 "בית המוסר" ("מוסר שטיבעל") — הכונה לבית-מדרש קטן, בו מצויים ארון קרב, שלחן, וארון מלא ספרי מוסר. כל הרוצה יכול להכנס שמה בכל-עת וללמד מוסר. כיצד המוסר נלמד, על-פי דרכו של ר' ישראל, עיין אור ישראל, צד 32 (שערי-אור פרק ט).

9 עיין אור ישראל, צד 114 (גם במותו וכו').

כמשתומם נשאר עומד על עמדו, ליד הדלת אשר פתחה זה עתה; אך ר' ישראל הרים את ראשו במהרה, וישאלהו לבקשתו.

— „לא את מר אני מבקש! — קרא הר"ש — אלא את ז'מוט שלו, ואת ליטא שלו! אם מר יושב יחידי, אם אצל מר אין הם מצויים — באיזה עולמות מצויים הם?״¹⁰.

מה שהשיב על זה ר' ישראל — אין אנו יודעים. חסידים אינם מספרים יותר, ואשר לבעלי המוסר — הרי בכלל אינם יודעים שום מעשיות...

חסרון מתנגדי זה, אשר נגע כל-כך ללבו של ר' שמואל, היה נודע מקדמת-דנא לגדולי-ליטא, ואפילו לאחד מאלה אשר חיו ופעלו בעצם תקופת המחלוקת הגדולה שבין וילנא וליאדי — לר' מנשה אליר, זה המאמין השכלתני הגדול, אשר ספר מתנגדי-גאוני על דרכי-היהדות, כדוגמת חבורו הקטן „אלפי-מנשה“, אין למצא במלא-עולם.

מספרים משמו של ר' מנשה אליר, שהיה אומר: „גם החסיד, גם המתנגד — חייבי מלקות הם. האחד, על שהוא סובר: ספר למה לי? — הרי יש לי רבי! השני, על שהוא סובר: רבי למה לי? — הרי יש לי ספר!״¹¹.

רעיון זה בנוסח אחר, מוסרים בז'מוט משמו של ר' ישראל: „חסידים סוברים כי יש להם רבי, מתנגדים סוברים כי אינם צריכים לרבי, — ואלו ואלו שרויים בטעות...״

כי לנסע אל הרבי, להתפעל ממנו, לספר מעשיות אודותיו, לחזר על מימרות משמו, ללמד ממנו מנהגי-צדקות, ולעשות ככל אשר יצוה — לזאת בלבד לא יקרא, כי יש לאדם רבי, לפי השקפתם של גדולי-ליטא. לדידם, יקרא „רבי“, רק זה אשר אצלו לומדים תורה ומעשים, אשר באים אליו עם הספר ביד, והוא מורה כיצד ללמד בו. סינטיזה זו של רבי וספר — זה הוא העיקר החסר בעולם, הן אצל החסידים והן אצל ה„עולמי-שע“. ובשעה שישב ר' ישראל לבדו בחדרו הקטן, ליד ספר-המוסר אשר לו, לא קנא הרבה ברבוי המבקרים אשר באולמו של הר"ש — כיון שחסר הספר...

ודאי, יש להכיר בדבר, כי בתקופתה הראשונה של החסידות, בימי הבעש"ט והמגיד ממזריץ', וכמו כן בתקופות המאוחרות יותר, בימי „הרב“ בעל ה„תניא“ (בנוגע לעולם-המחשבה החסידי) ור' נחמן מברסלב (בנוגע לחובת הלכות), נמצאו הרבה חסידים, אשר היה להם באמת רבי, אשר באמת למדו מפיו, כיצד ללמד תורה, ואשר הבקורת דלעיל, זו של ר' מנשה ור' ישראל — אם לא נקודות אחרות הראויות לבקורת, אשר יכלו למצא בהם — לא הלמתם. אך בתקופות האחרונות, נשתנה הדבר בהרבה, ויש לה מקום לאותה בקורת.

וכנגד זה, חיו להם בליטא בטעות האחרת: הלמדן על ספרי-ההלכה אשר לו, ה„בעל-בית“ על ספרי-הדרוש אשר לו, המון העם על התהילים, והאשה על ה„צאינה

¹⁰ שמעתי מפי רב אחד, המתיחס למשפחה חסידית נכבדה, אשר אצלו ראיתי אגרת מאת „הרב“ בעל ה„תניא“, כתובה בעצם ירו.

¹¹ עיין Переясное VI

שתי דרכים

כא

וראינה". כך מהווה לו כל אחד ואחד את מעט־היהדות אשר לו, בדרכו המיוחדת לו, וכשקם פעם גדול־הדור אשר אפשר ללמוד ממנו "ארחות חיים"¹² הריהו נשאר להיות על־פירוב בלתי מוכר.

ובלויבאוויץ העתיקה, החכמנית, נוצרה מימרא: "פעם אחת לכמה דורות, נתגלגלו רחמיו של הקדוש־ברוך־הוא על המתנגדים הגלמודים, והוריד להם ממרומים נשמת רבי (ר' ישראל סלנטר) — וגם אותה שכלו"¹³.

מימרא זו תהא נכונה ביחס ל"בעלי־בתים" הליטאיים. אמת נכון הדבר, אשר רק ביחידי־סגולה מהם נגע זרם המוסר, הטבילם וטהרם. בעיני העם כלו, היה ר' ישראל כאשר היה להם גם עד הנה — גאון כגאונים אחרים. לא הלכו בעקבותיו. אך בבתי המדרש הליטאיים, נמצאו באותם הימים, מלבד ה"בעלי־בתים" הבאים בתוכם להתפלל, קהל גדול של "לומדים"; עלויים צעירים חריפי־שכל, מתמידים השקודים ללמוד תורה יומם ולילה, חתני־חמד הסמוכים על שלחן חותנם, והרבה ראשי ישיבות, גדולים בתורה, וכל אלה, בהיותם נתונים להשפעת בית מדרשו של הגר"א, לא היו עוסקים בעשית "פשטלעך", מגדלים הפורחים באויר, — כי אם למדו את דרכי התורה, תוך רגש אחריות חמור, אחריות בפני האמת, החותרת להגיע לעומק־הפשט, למן הגמרא ועד ה"אחרון" — העמיקו חתר, והרחיקו ראות. אל אינטליגנציה תורנית חננית זו — בא המוסר ופגע בנקודה... בכל ההעמקה אשר היו למודים בה בחקר־ההלכה, התמסרו אלה ליראת־שמים... ומבינם יצאו מיסדי ומנהיגי הישיבות הגדולות, אשר בז'מוט ובליטא, בהם משמש המוסר עד היום כמניע הראשי בחיי הרוח, ביחס לדעות ולאורה חיים. וכך היה המוסר לנחלת הישיבות, נחלת עולם ה"לומדים"; והוא חי ופועל רק בין אלה, היושבים על התורה, ואין הוא מציץ החוצה, אל שוק החיים, אף כי עיקר תפקידו — ובפרט לשיטתו של ר' שמחה זיטל ז"ל, אחד משלושת תלמידיו המובהקים של ר' ישראל — היה צריך להיות גם בזה.

ומכיון שהחסידות נתפשטה בעם, והמוסר נשאר סגור ומסוגר בד' אמות של הלכה, באה כתוצאה מזה העובדה, אשר יחסם של שני אלה זה לזה, אינו שוה: המוסר יודע אודות החסידות — אם לא ביותר על עולמה המחשבתית, הרי על הפסיכיקה שלה —, החסידות אינה יודעת מאומה על־אודות המוסר. ומכאן — תוצאות: החסידות אינה חושבת על המוסר — היא מבטלתו במחיידי, ודיה! — אך המוסר מרבה לחשוב על אודות החסידות, ו"יש לו בקורת"¹⁴ עליה. כשחסיד מבקר בעל־מוסר, אין בקרתו מפנית כלפי בעל־מוסר בתור שכזה, אלא כלפי סתם־מתנגד; כשבעל־מוסר מבקר חסיד, מפנה הוא את בקרתו במיוחד כלפי החסידות, מחוץ לבקורת כלפי סתם מתנגד־המוסר שאינו חסיד, אשר אפשר למצאו גם בתוך תוכה של ז'מוט.

12 עיין מסכת ברכות: "נכנסו תלמידיו... רבינו למדנו ארחות־חיים וכו'".

13 שמעתי מפי חסיד זקן.

14 — האבן א בקורת" — הוא בטוי חביב בחוגי ה"מוסר", בהם מרבים לדבר על "הכרת פעלה והבחנת חסרין".

המוסר אינו חולק על החסידות. לעתים קרובות, רווח הוא גם נחת ממנה. ביחוד, מן החוסן־היהדותי שלה, היכולת שלא להתבטל בפני־הסביבה; או מן גלוי הלב שבין אדם לחבירו, המרכז את הנימוסיות החיצונית־השוטה, האירופאית; או מן הנכונות להתמסר למען מטרה נעלה, ולותר לשמה, בקלות כל כך, על הרגלי־חיים נוחים; או מן רוח הנעורים במצוות ובמעשים טובים, אשר לא תפסק ולא תבול עד זקנה ושיבה; ועוד מעלות כגון אלה. אך כפי שנאמר כבר לעיל, „יש לו גם בקורת“ עליה. והבקורת גדולה היא: רואה הוא את החסידות כחיצונית יותר־מדי, כרעיונית־מופשטת יותר מדי. יותר ממה שיש לו לחסיד מן החסידות — הריהו משלה את נפשו כי יש לו ממנה. אכן, החסידות עצמה יש לה עסק במחשבות עמוקות ובמעשים גדולים, אך בנוגע למהותו של החסיד, הריהו נשאר ועומדת בחוץ. חודרת היא אמנם אל תוך־תוכם של בעיות־התורה הגדולות ביותר, שבין בורא לנברא, ושבין הנבראים לבין עצמם, אך פחות מדי חודרת היא אל תוך ה־אני של האדם, כדי לראות היכן הוא עומד בחשבון־עולמו, בחשבון כל חובותיו בעולמו. וסימן לדבר: החסיד מטיב לבקר את זולתו, אך את עצמו — מעט מאד. החסיד הממצע משלה את נפשו דרך משל, כי נגון שהוא מנגן הריהו דבר היוצא מן הלב, וכי הדבקות שהוא שרוי בה מקורה בנשמה, אף כִּי יתכן מאד, שאינם אלא מצבי־רוח בני־חלוף, ואין להם שייכות לעיקר מהותו.

ודאי, שאין לחרוץ משפט בנקל על דברים כגון אלה. לא נוכל לומר לחסיד — ואפילו לפשוט שבפשוטים — בעת היותו שרוי בדבקות, שאינו אמתי דיו. אבל אותה „תביעה עצמית“ מתמדת, אותה מחשבה: „יתכן שאני משלה את נפשי“, אותה מחשבה מתמדת „על אודות עצמו“¹⁵, המחשבה המתעוררת עם כל פרט בר־ערך כהנהגת החיים: כלום לא נטייתו כאן מן הדרך הישרה? — כל הנכלל באותו רעיון שתנאי קודם ל„שויתי ד' לנגדי תמיד“ — הריהו: „שויתי אותי לנגדי תמיד“, כל זה מצוי במוסר, יותר מאשר בחסידות (אם לא נהא מחמירים יותר מדי, ולא נאמר, כי בחסידות שבימינו — כמעט שאין זה מצוי כלל). הבעש"ט ז"ל ותלמידיו, ודאי שידעו מזה, ואף דברו על זה¹⁶ — אך בהמשך הזמן, נשתקע הדבר אט־אט...

מלבד המעלות הנזכרות לעיל, אשר לחיים החסידיים (מעלות גדולות!) — מתרכזות החסידות בדורות האחרונים סביב רעיונה המרכזי הנודע: „רביות“. וזאת אומרת: מסיבות והתקשרות, אהבה וגעגועים, לאחד גדול בישראל. היא בזה בנותן ענין, אם נעיר, כי אותו רעיון־ה„רבי“, אשר עיקר־כרכתו הוא בזה, שתהא לו לאדם דמות העומדת לנגד עיניו תמיד, תמיד יחוש את עין־הצדיק הפקוחה עליו, ותמיד ידא נדמה לו כאילו צופה הוא על כל מעשיו — רעיון זה מצא לו אוהדים, בשכבר הימים, ביון העתיקה; ודוקא בין אותם מחכמי יון, אשר תורת־חיהם לא היה לה עסק כלל בבורא־העולם. ואולי, באשר דוקא אותם ההוגים, אשר דמות־האלדות העומדת לנגד העין („שויתי ד' לנגדי תמיד“,¹⁵ — מאנען זיך, „תאסן זיך“, „קלען וועגן זיך“ — בטויים נפוצים בין בעלי־המוסר שבליסא.¹⁶ עין „כתר שם טוב“: ב' דרכים וכו'.

שתי דרכים

כג

או: "והלכת בדרכיו — מה הוא רחום, אף אתה רחום, מה הוא חנון אף אתה חנון" (היתה חסרה אצלם — מוכרחים היו למלא את מקומה בדמות אישיות גדולה. כך מספר סנקה על אפיקור — זה אשר "זכה" לכך, שכל ה"אפיקורסים" בכל הדורות יקראו על שמו — שצוה לתלמידיו: "צריך שיהא זכור לו לאדם תמיד — אחד הצדיקים הגדולים, כדי שיהיה כאילו תחת השגחתו, וכאילו שיש ביכולתו לראות את כל מעשיו"¹¹).

— מה נעלה מזה הוא אותו הרעיון, ביחס להשגחה האלדית — בפירוש ה"שוית ד' לנגדי תמיד" — בהגהת הרמ"א לסעיף הראשון ב"שלחן-ערוך"! — אנו בני-אדם מישראל, ודאי שאנו יודעים את הצורך לשוות לנגדנו תמיד דמות אדם גדול — אלא שאצלנו עומד דבר זה בדרגה שניה. "יהא מורא רבך כמורא שמים" (אבות). קודם כל — "שמים"; אחר-כך — "רבך". אפילו הקטן ביותר שבנו, אינו צריך להיות תלוי בגדול. ישר הולך הוא בדרכו ל"שמים", ורבו אינו אלא מורה-דרכו. לא יותר מאשר זה, היה גם תפקידו של רבנו הראשון, גדול רבותינו: "והודעת להם את-הדרך ילכו בה" (שמות, יתרו). כך מבינה גם החסידות את מהותו של "הרבי"; וכך יש "רבי" גם לבעל-מוסר, אלא שיחסו אליו כתלמיד אינו נראה כל-כך כלפי-חוץ. ההבלטה הגדולה של ה"רביות" החסידית, זו המתבלטת כל-כך לעיני-המסתכל, כמובן שאף היא משתייכת לפרשת הבקורת, אשר יש להם לחוגי המוסר על החסידות.

וגם לזה — "מעשה שהיה".

חסידים מספרים: ר' שמואל ליובאוויצ'ר ור' ישראל סלנטר, נודמנו פעם בימות-הקיץ, למקום מרפא ב"מעיני-הישועה" שבאשכנז. בכל יום ויום היו צריכים להמצא על-יד המעיין, לשתות "מים-חיים". ר' שמואל עם מלוויו היו נוסעים תמיד במרכבה — מן האכסניה אל המעיין. ר' ישראל היה הולך ברגל. לקהל-החסידים נודע, כי מקורביו של ר' ישראל "מבקרים" את מרכבתו של ר' שמואל. — על שום מה? — משערים שר' ישראל סובר: יש לחוש לשעטנו במושבי-המרכבה. נמצא איזה חסיד עז-נפש, והוא מגלה את ההשערה לרבי עצמו. אבל הרבי עונה כשהוא משתומם: "מאי כולי האי? — ה"שבות-יעקב" הרי מתיר!" ...

למחרת — מוסיפים חסידים ומספרים — מזדמן הדבר, שבשעה שר' שמואל ניסע במרכבתו, רואה הוא מרחוק, על פני-הדרך, היאך ר' ישראל הולך ברגל. מצוה הוא על הרכב לעצר, והוא מזמין את ר' ישראל לעלות אל המרכבה. — "יעלה נא מר" — הוא אומר לו — "כי טוב מאשר ללכת ברגל — לרכב על ה"שבות-יעקב" ...

אם עלה ר' ישראל או שלא עלה — אין המעשה מספרת. אך במקום זה מספרת היא משהו אחר: שם, ליד המעיין, היו מכרחים לשתות בלא-כובע. שאל ר' שמואל את ר' ישראל: "כיצד נוהג מר בענין "גלוי-הראש"? — ענה ר' ישראל: "באמת קשה" — — —

„מה פרוש „קשה“? — אומר ר' שמואל — „יש למצא עצה! — לפני נסעי למעין, הריני חובש פאה נכרית לראשי!“...
עד כאן.¹⁸

אם חלקה הראשון של המעשיה בא ללמדנו, כי בליובאוויץ' לא חסרה „לומדות“ — כאדם האומר: כבר הקדימו לברר את הענין היטב והכריעו כ„שבות-יעקב“ המתיר! — הנה חלקה השני בא ללמדנו, כי זהירות עד הקצה האחרון, ועצות נסתרות היאך להזהר מחטא — אחת מתרומות-מדותיהם של תלמידי ר' ישראל, — גם אלה לא חסרו בליובאוויץ'.

אלא שמענין הדבר, שלמספרי המעשה לא עלה על הדעת כלל שה„בקורת“ של מקורבי ר' ישראל על מרכבת הרבי, אולי אין ענינה כלל בחשש-שעטנו, אלא בחשש-גאווה... אין כל ספק בדבר, כי מקורביו של ר' ישראל, חניכי המוסר הענותני, אשר עיקר מגמתם היה בתגון העצמי, בהכרת נטיות לבם ובשמירתם לבל יטו לצדי-דרכים, הרי אין כל ספק, כפי הנראה לי, שבעיני יהודים כאלה, לא יכלה למצא חן רחבות והתבלטות כזו, אמץ-לב עד-כדי-כך, שלא לחשש מפני גאווה ומפני כבוד-מדומה, שצריך להיות ליהודי ירא-שמים — כדי שיוכל לעבר מרחק כה-קטן כמן האכסניה ועד למעין, יום-יום, כשהוא נוסע עם מלוים במרכבה. אכן, כפי החסידות יש תשובה גם לזה. כפי היוצא מדברים הנאמרים בספרו של אחד הצדיקים החסידיים הראשונים — יש לקיים את הענוה דוקא „בתוך-המרכבה“ ולא ב„הליכה ברגל“.

— „משל הנאמר בשם הרב האלהי הבעש"ט ז"ל... למלך שרצה לעשות לו רפואה שיחיה לעולם וכל הרופאים נלאו בזה... ובא איש מסכן אחד ואמר: אני ארפאנו בזה שיחיה חיי עולם. ויעצו שיבחר לו דרך ענוה... ובוה יחיה חיי עולם... והתחיל המלך להתנהג במדת ענוה. — מה עשה? — כשרצה לרכב במרכבת המלך, צוה שהמרכבה תסע לפניו והוא ילך אחריה ברגליו. אמר לו המסכן: לא זו היא הדרך, אלא שב במרכבה נתתנהג בענוה. והוא ענוה שבלב. זהו קשה“.¹⁹

אכן, „זהו קשה“! — ר' ישראל לא האמין בעצמו עד כדי כך. אמנם, אם באים פעם לידי מצב מיוחד של כבוד, או יש לשמור על הענוה גם באותו מצב, ובודאי שזוהי הדרגה העליונה. אבל להתכבד כך מדי יום ביומו, ולהתאמץ להגיע לשלמות מוסרית באוירה כזו — הרי זה מסוכן, לפי השקפת המוסר. אבל הליובאוויצ'אים — לא יכלו להעלות על הדעת כלל דבר זה. אם לא לנסוע במרכבה — הרי אפשר הדבר רק מחשש שעטנו. אבל — גאווה?! מה פרוש הדבר?! אלא מי יסע במרכבה, אם לא הרבי?! עבור מי מצויה היא בעולם — עבור הריקים והפוחזים, מבלי-עולם?!... והיאך אפשר בכלל לילך ברגל? מה שייך? — כבוד התורה!...
וחסיד אמיתי, אלמלי שמע את הבקורת של המוסר, היה מושך בכתפיו ואומר

18 שמעתי מפי ליובאוויצ'אים.

19 שפתיצדיקים, ס' בהעלותך.

שתי דרכים

כה

על זה בערך כך: "אינו צדקות גדולה היתה צריכה להיות לו. לר' ישראל סלנטר, עד שהיתה יכולה ליצור בו כל-כך הרבה חוצפא כלפי שמיא, כך שיוכל לרמס את כבוד-תורתו ולילך ברגל, ובלבד שיהא בטוח בעניויות שלו" ... ובסופו של דבר — עוד מעשה, אשר שמעתי מפי אחד מתלמידי ר' ישראל סלנטר:

— פעם נסע ר' ישראל בצותא עם אחד מגדולי רבני ליטא, למקום-מרפא באשכנז. באחת מתחנות הרכבת, קנה לו ר' ישראל לפת שחרית שתי גלוסקאות, כלומר: פת פלטר. הרב הוציא לו מאמתחתו חבילת-צנימים אשר הביאה עמו מביתו. ר' ישראל הרגיש בהשתוממותו של הרב ואמר לו: "למקום המרפא אינני נוסע בהוצאותי שלי, אלא בהוצאותיו של אחד מידידי, אשר בשעת מתן-מעוה, בחששו פן אחמיר יותר מדאי בעניני כשרות מחוץ לגבולות ליטא, התנה עמי תנאי מפורש: לשם הבראתי, עלי להמנע מכל דבר אשר יוכל להזיק לרפויי. ואם כעת בשעת הנסיעה לא אוכל פת טריה, הרי אמנע מאסור פת-פלטר אשר על-פי דין אינו במקרה זה אלא ענין של זהירות יתרה"²⁰, אבל בה בשעה אעבר על איסור גזל גמור, כי אם לא אמלא את התנאים — אין לי כל זכות על ממון זה שאינו שלי" ...

לנקי מגזל לגמרי, לא חשב ר' ישראל את עצמו, כפי שמספר ר' יצחק בלזר ב"אורי-ישראל":

— "ובאמצע שנותיו ... היה מוכרח ליהנות משל אחרים והיתה פרנסתו מושפעת אליו ע"י אחד מיחידי סגולה מגדולי תלמידי. ועל דבר זה הצטער אותו צדיק כל ימיו ... ביותר פחד וחרד לנפשו פן העולם טועין בו והוא גזל בידו ... פעם אחת נקרה לביתו רב אחד גדול ממתי סודו בעת האכילה. אמר לו האדמו"ר: אולי ירצה כבודו לטעום דבר מה, יוכל לטעום כי הוא מאכל כשר. הרב שאל לו לפתור את חידתו. אדמו"ר השיב לו בצחות לשונו: אצלי יוכל להיות כי המאכל אינו בשר, כי הוא גזל ביד, אכן אנכי כבר קניתי בשינוי מעשה — ולפני כבודו הוא מאכל כשר"²¹.

— מה מפליאה תמונה זו! — גאון גדול, צדיק יוצא מגדר הרגיל, יחיד ומיוחד לא רק בזמנו, חי במחשבה — כי ממון-חמס דבק בכפיו! — כלום היה קיים בו באמת אותו תסביך, אשר אותו חסיד היה חושבו לסבוך בו? ... ידעתי גם ידעתי: גלוי-לב זה של ר' ישראל, בו יביע את מוסר-כליותיו על היותו גזלן, יעלה חיוך על שפתי כמה וכמה. כלום יכול באמת ר' ישראל, אשר הכיר בודאי את ערכו בתורה ובמעשים, אשר ראה את עצמו ראוי לתעודת-חיים כה נשגבה, לסול יחידי דרכים חדשות ביהדות — כלום יכול אדם אשר כזה לחשוב באמת ובתמים, כי פרנסתו הדלה אשר ספקו לו, גם לה אינו ראוי, כי נזלה היא בידו? ...

אכן, לא נוכל באמת להבהיר ולתאר לנו, מה התחולל בקרב נפשו של ר

²⁰ יורה, סי' קיב, ש"ך סק"ט.

²¹ אורי-ישראל, נתיבות אור, דף נז.

ישראל פנימה. כשם שלא ניטיב להבין, היאך משה רבנו, אשר ודאי ידע את עצמו, כי הוא גדול הנביאים בכל הדורות, אשר עמד מעבר לאין-סוף מזה, היה עם כל זה — ענו מכל אדם אשר על-פני האדמה, והכיר בערכו פחות מכל אדם אחר, באשר הוא. גדולתם של גדולינו, אין ענינה איפוא בעצם הדרגא הגבוהה אשר עלו אליה — זו אינה באה לרוב בזכות עצמם, זכיה משלחן גבוה היא — ענינה הוא יתר-על-כן בזה, אשר בצעדים צעדי-ענק בדרך-עלייתם, אינם שוגגים „לדוש עוונות בעקבם“, אותם עוונות אשר עליהם נאמר בתלמוד: „ד', עוון עקבי יסבני“ — „עוונות שאדם דש בעקביו בעולם הזה — מסובין לו ליום הדין“ (עבודה-זרה יח.). עברות כגון אותם מכשולים זעירים בעיני „שלי“ ו„שלך“, שהם כה דקים, כחוט-השערה, ואשר דוקא משום-כך יקשה כה להשתחרר מהם. באשר אותם חוטים דקים יקיפנו, יסובבנו ויהדקונו תמיד, יותר ויותר, ועד מהרה לכבלים עבים יהיו. עיקר ענינם של היראים, הנהו איפוא בזה, אשר חוטי-השערה הללו — ידמו להם כהר (סוכה נב), אשר מפניהם יפחדו, אשר יחיו תוך יראה מתמדת: שמא לא יוכלו למנע עצמם מהם, ממש כאשר יחוש החוטא הגדול, עת יתחרט — ברגע נאור אחד — על מעשיו הפרועים, הגרועים ביותר. בקרב נפש פרעה, זה אשר נשא עליו עוונות-דמים רבים כל-כך, זה אשר הנהו דמות-אב להאלהה עצמית, נתהוה בודאי שנוי רב ברגע בו שלח את-ישראל מארצו, פחות וחסר-ערך היה בעיני עצמו, אך פחות מזה לאין-ערך היה משה בעיני עצמו. ברגע בו חשב הוא, גדול הנביאים בכל-הדורות, על עוונותיו הקלים, שאינם נראים כלל בעינינו. אוי, עת עלה עד לאותה דרגא, עליה אמרה תורה: „ולא קם נביא עוד בישראל כמשה“ — נאמנה עליו גם אמרתה האחרת: „והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על-פני האדמה“.

קו זה מסמל את התפיסה הישראלית בהרמוניה של האישיות. התאחדותה של גדלות-הרוח המתרוממת עד למרום-הפסגה — עם ההתעסקות הקטנה, היום-יומית, המאומצת, במלוי-החובות, בכל הפשטות, הטיסה במרומים, הריחוף בספירות השמימיות וההתלהבות השכורה מני רננת המלאכים, האפיניות לחסידות — תהיינה איפוא לחטיבה אחת עם שמירה מדקדקת ומבלטת על פרטי-פרטים, ענינה של היראה המעשית, אותן בעיות אשר יעמידו לפנינו החיים החמריים, אותן שאלות בנות הטבע המוחשי העכור — תתרוממנה למרומי-שחק על-ידי הטפול המוסרי-הדתי בהן; והאידיאות הגדולות תשובנה וחשתרשנה בארץ באמת — למען יוצרו כאן למטה מרחב ורום, לאמונה ולמסירות לאלדים, למשפט ולצדקה, כך יש להבין, היאך אומר אדם מישראל בהתלהבות-להטת, תוך חרות גמורה מני עולם החומר, את אחת מאמרות-ההילותינו הנעלות ביותר, את ברכת-התורה, ולזה — מיד, בלא הפסק כל-שהוא, מקשר הוא כתורה את ההתעסקות בשאלת משפט „שור שנבח את-הפרה“.

החסידות, ביחוד בצורתה החב"דית, השרתה הרבה מרוחה בעולם האצילות, בעולם ההתעלות וההתבהרות, השירה והאכסטזה, תורת הגר"א, הובילה בדרכי-הנהרה ברוח אחרת, אט-אט, בכחחון ובאיתנות, בכבודו של אולם, ליד אותן

שתי דרכים

כו

השלחן הטהור המוכן והמזומן לאורחיו, פסקת גמרא או ספרי, ירושלמי או רמב"ם, מתבררת בעומק-העיון, נבחנת ונבדקת עוד ועוד, והדברים מאירים כבחקור-דין, ואם גם הם בפשטותם לא יתובלו בתבלין — טוב טעמם מאין כמוהו. אורחי עולם האצילות, בני היכלא — ודאי, לא בדרך אחד הלכו, שונים דרכיהם. אך נטעה עת נשער כי נפרדים הם כליל, ברם, אמת היא אשר כל אחת ואחת כשהיא לעצמה — תצר מכדי הכיל את חיי-ישראל השלמים. רעיון המוסר של ר' ישראל סלנטר נועד לקרב את שני הדרכים זה לזה, למען יעצבו שניהם יחד — דרך חדשה-רחבה, אותם מרחבים ומרחקים, מרחיבי-לב ומרחיבי-מעשה בחיי-ישראל, להעלותם ולהעשירם באותו עושר נעלה, אשר גם עתה, נים ולא נים, עוד יצפה לגלוי בעולמן של ישראל.